

TARİHİ SÜRECİYLE İLM-İ KELAM'IN DOĞUŞU

Prof. Dr. Cemalettin Erdemci
Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı

İSLAM KELAM İLMİNİN DOĞUŞU

Hız. Peygamber (s.a.v.) hayattayken kelim ilminin varlığından bahsedilemez. Esasen bu dönemde İslami ilimlerin hiçbirini ortaya çıkmış değildi. Tefsir, fıkıh, kelam gibi disiplinler temel ilkelerini Kur'an'dan almalarına rağmen bu dönemde bir disiplin olarak mevcut değillerdi. Fakat hicri I. asrın ortalarından itibaren oluşmaya başlayan ve daha sonraki dönemlerde oluşumunu tamamlayan kelim ilminin ortaya çıkışında birçok etken rol oynadığı gibi, Kur'an-ı Kerim'in ve Hız. Peygamber (s.a.v.)'in sünnetinin rolü olduğu da kabul edilmektedir. Hatta kelim ilminin temel ilkelerini bu kaynaklardan aldığı belirtilmektedir. Bundan hareketle kelim ilminin Kur'an-ı Kerim ve Hız. Peygamber (s.a.v.)'in öğretisinin hangi ilkelerinden yararlanarak oluşumuna başladığını kısaca ortaya koymak istiyoruz. Bu husus aynı zamanda kelim ilminin Kur'an ve sünnet ile olan ilişkisini de ortaya koyacaktır.

Hız. Peygamber (s.a.v.) hayatta iken vahiy nazil olmaya devam etmekte, Hız. Peygamber de ashabına dine ilişkin açıklamalarda bulunmaktaydı. Sahabe içinden çıkamadığı itikadi ve ameli konuları Hız. Peygamber'e sorarak öğreniyordu. Kur'an-ı Kerim akla ve akli düşünceye davet etmekle birlikte Hız. Peygamber'e de mutlak itaati istiyordu. Bundan dolayı bu dönemde hem Kur'an-ı Kerim'de belirtilen emir, yasak ve hükümlere hem de Hız. Peygamber'in açıklamalarına mutlak bir itaat mevcuttu. Fakat Hız. Peygamber hayattayken hiçbir itikadi problemin gündeme gelmediği ya da bu konularda hiç konuşulmadığı söylenemez. Zira Kur'an'ın içerdiği; Allah'ın varlığı, birliği, peygamberlere iman, kıyamet ve tekrar diriliş gibi konular bu dönemde en çok üzerinde durulan konular olmuştur. Bu konular daha sonra kelim ilminin de temel konularını teşkil etmiştir. Öyleyse kelim ilmi temel konularını Kur'an'dan almıştır denilebilir.

Kur'an-ı Kerim'in kelim ilminin oluşumuna katkısı sadece konu düzeyinde değildir. Başka yönlerden de bu etkiyi/katkıyı yapmıştır. Bunları maddeler hâlinde şu şekilde sıralayabiliriz:

a. Kelim ilminin ana konularını oluşturan uluhiyet, nübüvvet ve ahiret Kur'an'ın da temel konularını oluşturmaktadır.

b. Kur'an'da bu temel esasları temellendirmeye yönelik birçok akli delil ortaya konulduğu gibi, peygamberliği inkâr edenlere, putperestlere, Hristiyan ve Yahudilerin tanrı anlayışlarına eleştiriler de yöneltilmiştir.

c. Kur'an-ı Kerim'de akla ve akli düşünceye önem verilmiş, aklın özgürleşmesi ve bağlarından kurtarılması hep teşvik edilmiştir. Kelim ilmi de akli muhakemeyi önceleyen metoduyla bu çağrıya uyumuştur.

d. Kur'an-ı Kerim'in ayetlerinin bir kısmının muhkem, bir kısmının müteşabih olması ve bunlardan hangilerinin muhkem, hangilerinin müteşabih olduğunun belirtilmemesi, ayrıca Kur'an-ı Kerim'de hakikat-mecaz, umum-husus, mutlak-mukayyed gibi mekanizmaların

İMAM MÂTURÎDÎ VE MÂTURÎDÎLİK'İN TANINMASI

Prof. Dr. Çağfer Karadaş
Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

İmam Mâturîdî'nin Yaşadığı Çevre

İmam Mâturîdî döneminde Semerkand hem stratejik açıdan hem de tarım ve ticaret bakımından Orta Asya'nın önemli ve önde gelen bir şehri konumundaydı. Önemi; Hindistan, İran ve Türk egemenliği altındaki bölgelerden gelen ticaret yollarının birleştiği bir konumda bulunması ve topraklarının oldukça verimli olmasından kaynaklanıyordu. Şehir o dönem seyyahları tarafından yeşillikleri ve bostanları ile ünlü, bolca sayfiye ve gezinti yerleri bulunan, âdeta "cennet" telakki edilen bir üne sahip olmuştu. Halkı güzel ahlaklı ve gariplere yardımı seven bir topluluktur. Şehrin etrafında düşmana ve yağmacılara karşı bir sur yapılmış ve giriş kapıları oluşturulmuştu. Şehirdeki ticari canlılık refahın artmasına yol açmış; bunun da şehirdeki ilmi ve fikri hayatın gelişmesine büyük katkısı olmuştu. Zaman içinde İslam coğrafyasının en önemli ilim merkezlerinden biri hâline gelen Semerkand'ın İslam ilim ve fikir hayatına büyük katkılar sağlayan âlimler yetiştirdiği de bir gerçektir. Bu bölgede ilmi faaliyetin artmasının nedeni Abbâsî merkezî iktidarının

gücünü kaybetmeye başlaması ve buna karşın Horasan ve Maverâünnehir bölgelerinin kalıcı bir istikrara kavuşmuş olmasıdır. Bu sayede özellikle Semerkand, Buhara, Belh ve Merv gibi şehirlerin IV./X. ve V./XI. asırlarda yeni ilim merkezleri hâline geldiği görülür. Bu gelişmelere Sâmânîlerin merkezden bağımsız olarak ülke genelinde geniş çaplı bir ilmi hareket başlamasına yönelik kuvvetli bir politika izlemelerini de eklemek gerekir. Bu dönemde yazılan eserler incelendiğinde ele alınan konuların ve müelliflerin kullandığı üslubun, sözü edilen bu serbest fikir ortamını yansıttığı görülür.

Semerkand Hanefî Kelam Okulunun Fikrî Zemini

İmam Mâturîdî'nin hocası Ebû Nasr Ahmed el-İyâzî'nin büyük gayretleri ile Semerkand'da Hanefî ekolünün farklı bir versiyonu oluşmaya başladı. Bu okulun nasıl geliştiğini ünlü Mâturîdî kelimcisi Ebû'l-Muîn en-Nesefî'nin *Tebşiratü'l-edille* adlı eserinden takip etmek mümkündür. Hanefî mezhebi bu bölgeye Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin öğrencisi Ebû Süleyman el-Cüzcânî'nin arkadaşı olan Ebû Bekir Ahmed b. İshak b. Sabîh el-Cüzcânî vasıtasıyla geldi. Hanefî mezhebinin bölgede kökleşmesini ve bir ölçüde kelâmî karakter kazandırmasını sağlayan şahıs ise Ebû Bekir el-Cüzcânî'nin öğrencisi olan, nesebi Hazrec kabilesine dayanan Ebû Nasr Ahmed el-İyâzî'dir. Semerkand'ın Sâmânî valisi Nasr b. Ahmed (250-279/864-892) zamanında Türk bölgelerindeki bir savaşta esir düşen el-İyâzî, usul ve furû konularında derin bir bilgiye sahip olmasının yanı sıra *Mes'eletü's-sıfat* adlı eserinde özellikle Mutezile ve Necârîyye'nin delillerine güçlü ve tutarlı eleştiriler getirmesi; ayrıca onlarla fikrî mücadelede bulunması kelâm ilminin bölgede gelişim düzeyini göstermesi bakımından önemlidir. Ebû Nasr el-İyâzî şehit düştüğünde, içlerinde Ebû Ahmed ve Ebû Bekir adlarında iki oğlu ile Ebû Mansur el-Mâturîdî ve Hakîm es-Semenkandî gibi seçkin öğrencilerinin bulunduğu kırk kadar yetişmiş bilim

İMAM MÂTURÎDÎ'NİN MEZHEBİ VE GÖRÜŞLERİNE DAİR

Yrd. Doç. Dr. Ebubekir Sifil

Yalova Üniversitesi Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

Hanefî Bir Âlim Olarak Mâturîdî

İmam Mâturîdî fıkhıta Hanefî mezhebine mensup, itikatta İmam Ebû Hanîfe hazretlerinin yolunu, yöntemi, çizgisini takip eden bir âlimdir. Fakat günümüzde selefi olduklarını söyleyen bir kısım insanlar Mâturîdîlik'in dönüşüme, mutasyona uğramış bir Hanefilik olduğunu iddia ediyorlar. Onlara göre, sanki Mâturîdîlik Hanefilik'in dışında bir şeydir. Israrla bu ikisinin arasını açmaya çalışıyorlar. Hâlbuki İmam Mâturîdî'nin silsilesi iki koldan İmam Ebû Hanîfe hazretlerine ulaşmaktadır. Bu anlamda, İmam Mâturîdî'nin fikhî tercihlerinde, görüşlerinde, istinbatlarında İmam Ebû Hanîfe hazretlerine muhalefet ettiğine şahit olmuyoruz. Aynı şekilde itikadî konularda söylediklerini de göz önüne aldığımızda İmam Ebû Hanîfe ile İmam Mâturîdî arasında çok belirgin, çok bariz bir farklılık olduğunu söylemek büyük bir abartı olur. Bu farklılıkların çok olduğunu söylemek ya İmam Mâturîdî üzerinden başka bir gayeyi gerçekleştirmeye dönük bir faaliyettir -ki bu da bütünüyle kelim

ilmini sorgulamaya yöneliktir- veyahut da ilm-i kelamı, İmam Mâturîdî ve İmam Eş'arî üzerinden yıpratmaya dönük bir çalışmadır. Ama İmam Ebû Hanîfe'nin seleften olması sebebiyle, onu oradan ayırma hassasiyetini de göstererek yapılan bir operasyondur bu. Bu amaçta olanlar İmam Ebû Hanîfe ile bu miras ve bu müktesebat arasındaki bağı koparabilirlerse ortaya çıkan boşluğa kendi itikadî kabullerini, ideolojilerini yerleştirebilecekler. Bunu da Ebû Hanîfe'ye ve sefeye attettiklerinde, Eş'arîlik-Mâturîdîlik dediğimiz müktesebat ortadan kalkacak, onun yerine bizi güya sefeye ya da daha doğru bir tanımlama ile Vehhâbilerin görüşlerine, ideolojilerine bağlıyor hâle gelecekler. Fakat konuyu biraz da olsa araştıran, bu metinleri karşılaştırmalı olarak okuma imkânı bulmuş kimseler böyle bir tefrikin, böyle bir ayrıştırmanın çok da mümkün olmadığını rahat bir şekilde görürler.

İmam Mâturîdî'nin Bilgi Kaynağı: Akıl ve Vahiy

İmam Ebû Hanîfe de İmam Mâturîdî de bilgi kaynakları olarak akli ve sem'i, yani vahyi görür. Her ikisinin de bilginin kaynakları olarak tespit ettiği nokta ortak: Akıl ve sem'; yani Vahiy-Kur'an-Sünnet. Ayrıca bilgi üretme yollarına, bilgiyi elde etme yollarına baktığımızda da yine aralarında bir ortaklık görülür. İmam Mâturîdî bunları bize üçlü bir anlatım içerisinde takdim eder. Bunlardan birincisi his, yani havas-ı selime dediğimiz, duyu organlarıyla elde ettiğimiz şeydir. İkincisi haber; üçüncüsü de nazar ve istidlal, yani akıl yürütmedir. İmam Ebû Hanîfe hazretlerinden bize kadar intikal etmiş metinlere baktığımızda bu üç hususu aynen görürüz. Belki böyle bir sistematik içerisinde değil ama mefhum olarak bu üç hususu orada çok rahat bir şekilde görürüz. Burada altını çizmeyi uygun bulduğum, özellikle güncel olması bakımından, İmam Mâturîdî'nin Kur'an-Sünnet münasebetine, yani Hz. Peygamber (s.a.v.) ile bizim aramızda olması gereken ilişkinin mahiyetine dair söylediklerinden bir küçük pasajı nakletmek isterim.

MÂTURÎDİYYE EKOLÜ VE İMAM MÂTURÎDÎ

Dr. Salih Aydın
Süleyman Demirel Üniversitesi
İslam Felsefesi Anabilim Dalı

Konuya bismillah derken önce şunu belirtelim ki, kelim mezhepleri tarihi üzerine yazan eski ve yeni birçok yazarın Mâturîdî ve ekolünden ya hiç ya da çok az bahsetmiş olmasına anlam vermekte zorlanıyoruz. Ortada bir zihniyet mücadelesi söz konusudur ve Kerrâmîye'yi yok eden zihniyetin aynısı Mâturîdîlik'i de yok etmeyi ummuştur. Bunlar özgür Müslüman şahsiyeti inşa etmeyi ön plana alan en büyük imamın –Ebû Hanîfe'yi kastediyorum– yorumcuları ve onun yolunu merkezden uzak diyarlarda devam ettirmeye çalışan önemli iki Ehl-i sünnet akımıdır. Anlatılmışı anlatmak kolaydır fakat keşfetmek, unutulmuş veya unutturulmuş yeni değerleri gün yüzüne çıkarmak biraz zordur. Hele de bu yeni değer kurulu düzenlerin işine gelmezse iş sanki imkânsızdır. Normalde Mâturîdî'den bahsetmesi beklenen Bağdadî'nin (ö. 429/1037) *Usulu'd-Din*'i ve Şehristânî'nin (ö. 548/1153) *el-Milel ve'n-Nihâl* ile *Nihâyetu'l-İkdam*'ı Mâturîdî'den hiç bahsetmemektedir.¹ Sehistânî aslında Ebû Hanîfe'nin görüşlerinden bahseder fakat Mâturîdî'den hiç bahsetmez. İbn Haldun Mukaddime'sinde kelim bahsini

anlatırken Mâturîdî'ye hiç yer vermiyor fakat ilmin maddeni ve ocağı olan Bağdat, Basra, Kûfe vb. şehirlerin harap olduğunu, buna karşın ilmin Horasan'ın Acem Irak'ı bölgesine ve Maveraünnehir'e intikal ettiğini, bu merkezlerdeki bolluğun aralıksız, umranın kesintisiz olarak sürdüğünü ve buralardaki talim senedinin ve tedris ananesinin ayakta kalabildiğini söyler.² İbn Hazm önemli bir tespit yapar. Ona göre Eş'arî Sünniliği Ebû Hanîfe'ye karşıdır, ama o da *Fısal* adlı eserinde Mâturîdî'den hiç bahsetmez. İslam düşüncesini ve kelamını reforme etmek görevini üstlenen Muhammed Abdüh bile Mâturîdî'den bahsetme ihtiyacını duymamıştır.³ Kerrâmîlik'ten ise sadece birkaç konuda negatif olarak bahsedilmektedir. İrfan Abdulhamid o değerli çalışmasında, kader ve kulların fiilleri konusunda, Ca'd b. Dirhem ve Cehm b. Safvan'ın mutlak cebir nazariyesinden, Ma'bed el-Cühenî ve Ğaylân ed-Dimeşki'nin mutlak ihtiyar nazariyesinden; birincilerin yolunu yumuşatarak devam ettiren Eş'arî'nin “sözde kesb” nazariyesinden ve ikincilerin yolunu yumuşatarak devam ettiren Mutezile'nin yaratma nazariyesinden bahseder, fakat Mâturîdî ve ekolünden hiç bahsetmez.⁴

Ehl-i sünnet kelamının ve dirayet tefsirinin kurucusu addedilen Mâturîdî'nin ihmalinin nedenleri ne olabilir? Erken tarihte soğuk duvar hâlini alan İran seddi midir, İslam medeniyetinin merkezinden uzaklarda kalması mıdır,⁵ Arap tarihçilerinin Mutezile'den ve Şîa'dan sayıp da kasıtlı olarak zikretmemesi midir, Hanefî âlimlerin biyografik eserlere önem vermemesi midir, yoksa arkasına o zamanki politikayı yani koyu Eş'arîci olduğu bilinen Nizamulmülk'ü ve Selçuklukları alan, İmâm-ı Âzam aleyhinde, “görüşlerinin şeriatı ters yüz edip insanları yanlış yollara sevk ettiği”⁶ şeklindeki şikâyetleri ta Sultan Sencer'e taşınan İmâm Gazâlî'nin⁷ ve Gazâlîci Eş'arîliğin tekfirci⁸ ve Mutezililik, mezmum Mürcülük gibi heretiklikle yaftalayıcı mezhepçiliği midir?⁹ Böylece bütün okullarda Eş'arîliğin kitaplarının okutulması ve

والمُحدث للعالم هو الله تعالى الواحد، القديم، الحي، القادر، العليم، السميع، البصير، الشائئ، المرید، ليس بعرض، ولا جسم، ولا جوهر، ولا مُصور، ولا مُحدود، ولا مُعدود، ولا مُتَبَعَض، ولا مُتَجَزَّ، ولا مُتَرَكَّب، ولا مُتَنَاهٍ، ولا يوصف بالمائية، ولا بالكيفية، ولا يتمكن في مكان، ولا يجري عليه زمان، ولا يُشبهه شيء، ولا يخرج عن علمه وقدرته شيء.

وله صفات أزلية قائمة بذاته، وهي لا هو ولا غيره.

وهي العلم والقدرة والحياة والقوة والسمع والبصر والإرادة والمشيئة والفعل والتخليق والترزيق والكلام.

وهو متكلم بكلام هو صفة له أزلية، ليس من جنس الحروف والأصوات، وهو صفة مُنافية للسكرات والآفة. والله تعالى مُتكلم بها أمرناه مُخبر.

والقرآن كلام الله تعالى غير مخلوق. وهو مكتوب في مصاحفنا، محفوظ في قلوبنا، مقروء بألسنتنا، مسموع بأذاننا، غير حَال فيها.

والتكوين صفة لله تعالى أزلية، وهو تكوينه للعالم ولكل جزء من أجزائه لوقت وجوده، وهو غير مكُون عندنا.

والإرادة صفة لله تعالى أزلية، قائمة بذاته تعالى.

ورؤية الله تعالى جائزة في العقل، واجبة بالنقل. وقد ورد الدليل السمعي بإيجاب رؤية المؤمنين الله تعالى في دار الآخرة. فبرى لا في مكان، ولا على جهة من مقابلة، أو اتصال شُعاع، أو ثبوت مسافة بين الرائي وبين الله تعالى.

والله تعالى خالق لأفعال العباد من الكفر والإيمان والطاعة والعصيان. وهو كلها بإرادته، ومشيئته، وحُكمه، وقضيته، تقديره.

وللعباد أفعال إختيارية، يُتابون بها ويُعاقبون عليها. والحسن منها برضاء الله تعالى والقبيح منها ليس برضائه تعالى.

والاستطاعة مع الفعل، وهي حقيقة القدرة التي يكون بها الفعل. ويقع هذا الاسم على سلامة الأسباب والآلات والجوارح، وصحة التكليف تعتمد على هذه الاستطاعة.

ولا يُكَلَّف العبد بها ليس في وُسعه، وما يوجد من الألم في المضروب ضرب إنسان وما يوجد الإنكسار عقيب كسر إنسان، كل ذلك مخلوق الله تعالى لا صُنع للعبد في تخليقه. والمقتول ميت بأجله، والموت قائم بالميت مخلوق الله تعالى، لا صُنع للعبد فيه تخليقا ولا اكتسابا. والأجل واحد.

والحرام رزق، وكل يَسْتَوِي رزق نفسه حلالا كان أو حراما، لا يُتَصَوَّر أن لا يأكل إنسان رزقه أو يأكل غيره رزقه.

والله تعالى يُضِلُّ من يشاء ويهدي من يشاء. وما هو الاصلح للعبد فليس ذلك بواجب على الله تعالى.

وعذاب القبر للكافرين، ولبعض عصاة المؤمنين، وتنعيم أهل الطاعة في القبر وسؤال منكر ونكير ثابت بالدلائل السمعية.

والبعث حق، والوزن حق، والكتاب حق، والسؤال حق، والحوض حق، والصراط حق، والجنة حق، والنار حق، وهما مخلوقتان الآن، موجودتان، باقيتان، لا تفنيان ولا يفنى أهلها.

Mâtürîdiyye Mezhebi İnanç Esaslarını Öz Olarak Veren Ömer en-Nesefî'nin Metnü'l-Akâid Adlı Eserinin Metni ve Tercümesi

Hazırlayan ve Tercüme Eden: Prof. Dr. Çağfer Karadaş

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على رسولنا محمد المؤيد بالقرآن المبين وآله واصحابه المتكلمين بكلامه المستبين.

أما بعد، قال أهل الحق: حقائق الأشياء ثابتة والعلم بها متحقق خلافا للسُوفسطائية.

أسباب العلم للمخلوق ثلاثة: الحواس السليمة، والخبر الصادق، والعقل.

الحواس: السمع، والبصر، والشَّم، والدُّوق، واللَّمَس. وبكل حاسة منها تُوقَف على ما وُضعت هي له.

والخبر الصادق على نوعين: أحدهما الخبر المتواتر، وهو الخبر الثابت على ألسنة القوم لا يُتصور تَوَاطُؤُهُم على الكذب. وهو مُوجب للعلم الضروري، كالعلم بالملوك الخالية في الأزمنة الماضية والبلدان النافية.

والنوع الثاني خبر الرسول المؤيد بالمعجزة، وهو يوجب العلم الاستدلالي، والعلم الثابت به يُضاهي العلم الثابت بالضرورة في التيقن والثبات.

وأما العقل فهو سبب للعلم أيضا. وما ثبت منه بالبدهة فهو ضروري، كالعلم بأن كل شيء أعظم من جزئه. وما ثبت بالاستدلال فهو اكتسابي.

والإلهام ليس من أسباب المعرفة بصحة الشيء عند الأهل الحق.

والعالم بجميع أجزائه مُحدَّث، إذ هو أعيان وأعراض.

فالأعيان ما له قيام بذاته، وهو إما مُرَكَّب، وهو الجسم، أو غير مركب كالجوهر، وهو الجزء الذي لا يتجزأ.

العرض ما لا يقوم بذاته ويحدِّث في الأجسام والجواهر: كالألوان، الأكوان، والطعم والروائح.